

DİN ANTROPOLOJİSİNİN KURUCULARINDAN
JAMES GEORGE FRAZER (1854- 1941)

Mustafa ALICI*

ÖZET

Tylor'un öğrencilerinden olan James George Frazer, ünü antropoloji çevrelerini de aşan bir akademisyen olarak 1890 yılında ilk iki cildini daha sonraları on iki ciltte toplamış olduğu şaheseri *Golden Bough* (Altın Dal) gibi çarpıcı eserleriyle Victoria döneminin önde gelen evrimci antropologlarından biridir. Onun boyutları geniş, dünya çapında örneklerle beslediği mukayeseli araştırmaları mit, din, folklor ve diğer "ekzotik inançları" kapsar. Diğer evrimci antropologlar gibi Frazer da üç aşamalı kültürel evrime inanır; dinin kaynağında büyü çağı bulunurken onu devralan ama bilimsel çağa yol vermek zorunda kalan din çağı tam ortadadır. Frazer, büyüye dayalı ritleri irrasyonel kabul ederken "ilkelerin" doğa hakkında geliştirdikleri fikirleri yanlış anlamaya dayandırdıklarını ileri sürer ve aslında ana ilgisini mitsel düşüncedeki evrensel uygulama alanına sahip kalıplar olduğunu da açıkça belli eder.

Anahtar Kelimeler: James George Frazer, Mukayeseli Dinler, Din Antropolojisi, Büyü

**OF THE FOUNDING FATHERS OF THE ANTHROPOLOGY OF RELIGION: JAMES
GEORGE FRAZER (1854- 1941)**

ABSTRACT

Amongst the last leading Victorian evolutionists was James George Frazer, a student of Tylor who was celebrated, far beyond anthropological circles, for his masterpiece works for example, his *Golden Bough*, which was first published as a two-volume set in 1890, and later expanded to fill twelve gigantic tomes. As explained in this article, his researches are considered a vast, comparative investigations on the history of myth, religion, folklore and other 'exotic beliefs', with examples drawn from all over the world. Like so many of the evolutionists, Frazer believed in a three-step model of cultural evolution: a 'magical' stage is replaced by a 'religious' stage, which gives way to a 'scientific' stage. Though Frazer clearly considered magical rites irrational, and assumed that 'primitives' based their lives on a completely mistaken understanding of nature, his main concern was to identify patterns and universal traits in mythical thought.

Key Words: James George Frazer, Comparative Religion, Anthropology of Religion, Magic

---

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı
(mustafalici@hotmail.com)

I. Frazer'in Hayatı ve Eserleri

İskoç asıllı bilim adamı James George Frazer, dört çocuklu ailenin en büyüğü olarak 1 Ocak 1854 tarihinde Glasgow'da (İskoçya) doğdu. Başarılı bir eczacı olan babası, aynı zamanda 1840'da ana İskoç Kilisesi'nden ayrılmış olan ve dinî işlerde ve kilise yönetiminde daha tutucu olan (Presbiteryen) *Free Church*'ün sadık bir üyesiydi. Babasının her gün alışkanlık haline getirdiği aile içindeki kutsal kitaptan okumalarda seçilen kutsal kıssalardaki güzel imgeler ve dilin saf ritimleri, onun ileride folklor, mitoloji ve antropolojiye yönelmesinde etkili olacaktı. Böylece oldukça zahit bir dindar aile ortamında büyümesine rağmen -kendi ifadesiyle- hiçbir dinî baskıyla karşılaşmadı¹.

Frazer, erken yaşlarda akademik bir gelecek vaat ediyordu. Daha 15 yaşında iken Glasgow Üniversitesi'ne girdi. Burada okurken, hayatı boyunca hatırlayacağı üç önemli şey ortaya çıktı; birincisi, klasik eserlere olan aşkını hayatı boyunca unutmuyacaktı. İkincisi, alemin değişmez doğa kanunlarıyla yönetildiğini anlamaya başladı. Son olarak, çocukluğunun saf imanını yavaş yavaş bu dönemde kaybetti².

Glasgow'da okurken "sıcaklık ölçüsüne" soyadını veren Lord Kelvin'in öğrencisi olarak öncelikle teknik gelişmelere hayran kalıp kendini doğa bilimlerine kaptıran Frazer, tıpkı 1883 yılında karşılaştığı ve yakın arkadaşı olduğu İskoç teolog ve mukayeseli semitik araştırmacısı William Robertson Smith (1846- 1894)³ gibi klasiklerin yanında felsefeye ilgi duymuş, bilhassa ampirist ve septik tabii din savucusu David Hume'u takdir etmişti. R. Smith, daima muhalif kalan bir İskoç kutsal metin uzmanı ve antropolog olarak aynı zamanda Frazer'i en fazla etkileyenlerden biri olmuştu. Bu geniş yelpaze sayesinde Frazer, kendi zihninde İskoç eğitim

¹ Ivan Strenski, *Thinking About Religion*, Oxford 2006, 136; Jacques Waardenburg, *Classical Approaches to the Study of Religion*, Berlin 1973, 244; Daniel L. Pals, "Animism and Magic: E. B. Tylor and J. G. Frazer", *Seven Theories of Religion*, New York Oxford 1996, 30.

² Robert Ackerman, "Frazer, James G.", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York- London 1987, V, 3190.

³ R. Smith, tıpkı Frazer gibi antropolojide bilhassa bu bilimin günümüzün ilkel kabilelerinin adetlerini ciddi bir şekilde incelemesine hayranlık duyan ve bu yöntemle kutsal metinlerde bahsedilen kadim İsrail kıssalarının daha iyi anlaşılacağını savunan, bu yüzden Arabistan çöllerinde yılmadan dolaşan biri olarak tanınır. Nitekim Smith'in önde gelen çalışmalarından biri, Tylor'un evrim anlayışından yola çıkarak kadim Sami halklarının uygulamalarını özellikle kurbanlarını, kabile totemizmi fikriyle örtüştürmeye çalıştığı *Samilerin Dini (The Religion of the Semites - 1890)* adlı eseridir; Pals, 31

sisteminin, İngiliz eğitim anlayışından daha geniş bir arkaplan bıraktığını kabul edecektir. Glasgow'dan mezun olunca ikinci bir lisans daha okumak üzere Cambridge, Trinity College'e kaydolan Frazer'in hedefinde aslında Oxford'a gitmek vardı ama oradaki sistemli katolikleştirme faaliyetlerinden çekinen ailesi, onu Cambridge'e kaydetti. O da burada kazandığı bir burs sayesinde "Platon epistemolojisi" konusunda tezini bitirerek, 1879'da Trinity College'e öğretim üyesi atandı ve bu görevinde 60 seneden fazla kaldı. 1896'da evlenen Frazer'in, eşi tarafından birçok eseri Fransızcaya çevrilmiş olup bu çeviriler sayesinde Fransa'da da tanınmıştır. Hiç çocuğu olmayan Frazer, sakin bir hayat sürmüş ve kelimenin tam anlamıyla "fildişi kulesi bilim adamı" olmayı hak etmişti⁴.

Frazer klasik dillere de aşina olan biriydi. Lise çağından itibaren Latince ve Grekçeye merak salmış, lisede ve Glasgow'dayken bu konuda pek çok ödül almış, aynı becerisi sebebiyle bu kez Cambridge'de okurken burs kazanmıştı. Buna ilave olarak 1914 yılında şövalye ilan edilip "Sir" unvanını alan Frazer, 1920 yılında ise Kraliyet Cemiyeti'ne üye kabul edildi. Frazer, 1911, 1912, 1924 ve 1925 yıllarında Gifford Lectures adıyla bilinen din bilimcilerinin müdavimi olduğu konferanslar dizilerine bizzat tebliğ sunarak katkı sağladı. Ömrünün son yıllarında körlük derecesinde gözlerinden rahatsız olan Frazer, II. Dünya Savaşı'nın çetin ve acımasız yıllarında, 7 Mayıs 1941'de, Glasgow'da öldü ve aynı gün aniden ölen karısıyla birlikte Cambridge'teki St. Giles Mezarlığına gömüldü⁵.

Frazer, genel olarak antropolojinin kurucuları arasında kabul edilmesinin yanında mukayeseli din tarihinin de öncülerinden sayılabilir. Onun "antropoloji" terimini batılı entelektüel edebi, dinî ve yeni dinî hareketlerin söylemlerine daha güçlü bir sesle sunduğu bilinmektedir⁶. Yine onun "büyü", "din" ve "bilim" üçlemesini evrimci bir ardışıl süreç içinde izah etme çabası günümüzde hala fazlasıyla önemsenmektedir.

Frazer'in dinî araştırmalara dair ilk bilimsel yazıları, William Robertson Smith'in büyük desteğiyle ortaya çıktı. Frazer, her bilim adamının bilimsel dönüşüm sürecinde meydana gelen zihinsel heyecanı Smith'in fikirlerinde bulmuştu. Mesela Frazer, Smith'in bizzat editörü

⁴ Ackerman, "Frazer, James G.", 3191; Strenski, 136; Pals, 31.

⁵ Pals, 30; Ackerman, 3191; Frazer, (Biography), *Belief in Immortality and the Worship of the Dead* 1911-1913, London 1913, II- VI.

⁶ Robert Ackerman, *J. G. Frazer: His Life and Work*, Cambridge 1987, 1.

olduğu Britannica Ansiklopedisinin IX. Edisyonunun P ve sonraki harflerle başlayan maddelere katkı sağladı ve yazmış olduğu "Tabu" ve "Totem" gibi önemli maddeler sayesinde antropoloji sahasına ilk adımlarını atmış oldu. Daha sonra birbirlerine verdikleri eşit desteklerle çok geçmeden her ikisi de ilkel adetler ve inanç sistemleri konusunda yoğunlaşmış oldular⁷.

Frazer, 1889'da vahşi dünyanın zihin yapısını yansıtmak üzere "büyü", "folklor" ve dini konu edinen şaheseri *Golden Bough (Altın Dal)* adlı eserini yayınevine basması için teslim etti. Bu eser 1890 yılında öncelikle iki cilt halinde yayımlandı. Aldığı övgü dolu cesaretlendirmelerle Frazer, genişletilmiş ikinci baskıyı 1900 yılında üç cilt halinde çıkardı. Sonunda dördüncü ve son edisyon 1911-1915 yılları arasında on iki cilt halinde hacimli bir külliyat olarak ortaya çıktı. Bu çok ciltli eseri Frazer 1922 yılında tek cilt halinde özetleyerek yayınladı. 1936 yılında ise on üçüncü cildi *Aftermath (Yan Etki)* adıyla tek cilt olarak kaleme aldı⁸.

Aslında *Golden Bough*, Frazer'in en ünlü eseri olarak özel ilgiye layıktır. Ancak İngilizce daha önce bir benzeri yazılmamış bir külliyat olmasına rağmen bu eserin Frazer'in kadim ve "ilkel" dine yönelik tarihsel ve antropolojik ilgisini neredeyse bitirdiği söylenebilir. Kabaca tarif edilirse felsefi görüşlerin evrimci bir bakış açısıyla harmanlandığı fazla teknik olmayan bir dille kadim Yunan ve Romalıların inanç ve davranışlarını sanki "ilkellerinkiler" gibi ele alan bir kitaptır. 19. asrın sonlarına doğru, kaynak olma ve muhatap alınma noktası olarak klasik dünya, o dönemdeki birçok düşünürün gözünde Rönesans'tan beri etkili olduğu imtiyazlı statüsünün çoğunu artık kaybetmişken, Frazer klasik antikitenin hayat ve düşünce sisteminin, aslında 18 ve 19. asırlarda cereyan eden Avrupalı emperyalist genişlemeler ve sömürgeleşmelerle yakından bilinen vahşiler veya ilkeller denen toplulukla çok benzerlik taşıdığına ısrar etmekteydi.

Antik dünyayı miras alan yerlerden Yunanistan'a özel bir ilgi duyan Frazer, 1890 ve 1895 yıllarında at sırtında Yunanistan'ın tüm iç bölgelerini gezmiş bu bölgenin adet ve geleneklerini oldukça detaylıca betimlemişti. O daha önceleri Cambridge'teyken bile ana ilgisi olan klasik literatürü sürdürmüş ve Platon ve Pausanias'in eserlerini çevirmeye başla-

⁷ Pals, 31- 32.

⁸ Ackerman, "Frazer, James G.", 3191.

mıştı. Nitekim o, 1898 yılında *Pausanias's Description of Greece* adıyla M.S II. asırda yaşayan bir gezginin Helenistik Grek ritüel, efsane, folklor ve adetlerini anlattığı bir dini eseri çevirip yayınlamış, bu eserde klasik dünyadaki bir gezginin gezi notlarını kendi antropolojik yaklaşımıyla yansıtmıştı⁹.

Frazer'in din tarihine dair başlıca eserleri, Freud'un kendi eseri olan Totem ve Tabu için önemli veriler sağlayan *Totemism and Exogamy* (1910) ile *Folk-Lore in the Old Testament* (1918) ise Frazer'in İbranice çalışmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Bunun yanın da o, Ovid'in *Fasti* adlı eserini tahkik etmiş ve 1929 yılında basmıştır. *Fasti*, kadim Roma tatil günleri etrafında kıssacı, şiirsel bir eser olup tıpkı Pausanias'taki gibi Frazer'in bilimsel bir donanıma sahip olmasına katkı sağlamıştır¹⁰.

Frazer'in antropoloji ve din tarihine dair diğer önemli eserleri arasında şunları listeleyebiliriz; *Totemism* (1887), *The Scope of Social Anthropology: A Lecture Delivered Before the University of Liverpool* (1908), *Adonis, Attis, Osiris: Studies in the History of Oriental Religion* (1906), *Psyche's Task: A Discourse Concerning the Influence of Superstition on the Growth of Institutions* (1909); *Totemism and Exogamy: A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society* (1910), *The Magic Art and the Evolution of Kings* (1911), *Folk-lore in the Old Testament: Studies in Comparative Religion, Legend and Law* (1918), *The Belief in Immortality and the Worship of the Dead (I-III)* (1913- 1924), *The Worship of Nature* (1926), *The Gorgon's Head and Other Literary Pieces* (1927), *Man, God, and Immortality* (1927), *Devil's Advocate* (1928), *Myths of the Origin of Fire* (1930), *The Growth of Plato's Ideal Theory* (1930), *Garnered Sheaves: Essays, Addresses and Reviews* (1931), *Condorcet on the Progress of the Human Mind* (1933), *The Fear of the Dead in Primitive Religion* (1933- 1936), *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies, and Other Pieces* (1935), *Aftermath: A Supplement to the 'Golden Bough'* (1936), *The New Golden Bough- A New Abridgement*, ed. Theodor H. Gaster, (1959)¹¹

Bu çok odaklı ve konulu eserleriyle Frazer, eğitim açısından klasik kalmasına rağmen antropolojinin genel geçer konularını batı entelektüel,

⁹ Strenski, 137; Pals, 30.

¹⁰ Ackerman, "Frazer, James G.", 3191.

¹¹ Frazer'in tüm çalışmaları için; Jacques Waardenburg, "James George Frazer", *Classical Approaches to the Study of Religion-II: Bibliography*, The Hauge- Paris 1974, 60- 65.

edebi, dinî ve yeni dinsel söylemlerine getiren etkili bir antropolog olduğunu ispatlamıştır¹².

Şüphe yok ki, zirvedeki ününün boyutları da geniştir. Bu bakımdan düşünce ve edebiyat aleminden olumlu veya olumsuz tepkiler almıştır. Öyle ki "Frazer" ismi, doğrudan bir katkı sağlamasa da edebiyat tenkitçileri ve kültürel tarihçiler arasında en yükseklerde olanlardandır. Söz gelişi I. Dünya Savaşı sonrasında edebiyat (mesela T. S. Eliot'un ölünün gömülmesini tema edinen *The Waste Land* [1922] adlı şiirsel eseri) ve o dönemin pek çok kültürel analizlerinde görülen "Frazerian pek çok argüman ve imge" buna canlı şahittir. Dahası eğitilmiş-eğitimsiz pek çok okuyucu, Cambridge, Trinity College kütüphanesinde bulunan Frazer'e ait çalışmaların üzerine "sonunda gözlerdeki hayal perdesini kaldırıp Hıristiyanlığın gerçek doğasını gösterdiği" için övgü dolu minnettarlık sözleri not düşmüşlerdi.

Bu noktaya ulaşmada yaşadığı yer ve zaman Frazer için belki önemli bir avantaj oldu. Zira 19. asrın sonları, Avrupa emperyalizminin geniş bir kabile alanlarına nüfuz etme zamanları olmuştu. Frazer ise elde edilen verileri güvenilir bilimsel antropolojik sonuçlar haline dönüştürüp, dünya çapında bir "dinî davranış paydaşlığı" oluşturabilmişti¹³.

Öyle ki günümüzde Frazer'in taraftar ve takipçileri pek çoktur. Çağdaş antropologların bazılarının çabaları ise onun eserlerinin sanki evrimleri gibi görünürler. İngilizce konuşan antropologlara göre o, bilimin ilerlemesini engelleyen "masa başı antropolog ekolünün" korkutucu örneklerindedir. Bu terim, kendi görüşlerini batılı olmayan halklarla temasa geçmese de onlara genelleştirenler için kullanılıyordu¹⁴.

Dinler Tarihçileri ise onu muhtemelen daha yüksek bir saygıyla anarlar zira en büyük örnek sağlayıcı olduğu mukayeseli metod, hala tarihsel din ekolünün en önemli kullanım aracıdır. Sonuçta onun ismi, doğrudan bir katkı sağlamasa da edebiyat tenkitçileri ve kültürel tarihçiler arasında en yükseklerde¹⁵. Yine Frazer'i din olgusunu beşeri açıdan incelemek isteyen ve onu eğitilmiş bir okuyucuya uygun bir konu olarak sunan bir büyük bir geleneğe ait kılmak mümkündür. Bu gelenek antro-

¹² Ackerman, J. G. *Frazer: His Life and Work*, Cambridge 1987, 1.

¹³ Ackerman, "Frazer, James G." *Encyclopedia of Religion*, 3192.

¹⁴ Stocking, 236.

¹⁵ Ackerman, 3192.

polojidir. Bir kişi onu beşere ait gizemli geçmişi modern zihinlerin anlaması için kolaylaştıran bir bilim adamı olarak görecektir¹⁶.

Frazer'in aşırı ampirizmi veya teori üretmemesi belki eleştirilmektedir ancak gene de o, eğer o basit kategorileri kullanmaya hevesli olmasaydı, beşerin kendini anlama mücadelesi olarak gördüğü uzun evrimsel zamanları tam bir açıklıkla bizlere sunamazdı¹⁷.

Buna rağmen Sigmund Freud'un birey adına yaptığı çabaları Frazer'in bir bütün olarak medeniyet için yaptığına inanılır. Zira Freud, bireylerin davranışlarını, bilinçaltına ait daha kaba bir dünyayı keşfederek bakmaya çabalarırken, Frazer ise insanın cemiyetler hakkındaki anlayışını ilkel kavramlar ve düşünce tarzlarını kendi kültürleri ve geleneksel halk inanışlarına doğru yayarak gerçekleştirdi¹⁸.

II. Mukayeseli Din Tarihi ve Antropolojiye Katkısı

Frazer, tıpkı Max Mülller (Ö. 1900), Cornelis Tiele (Ö. 1902) gibi¹⁹ İngiliz Kraliçesi Victoria döneminde yaşamış olan bir antropologdur. O da din bilimcileri gibi doğal teolojiye katkı sağlamak ister ve bu alanı ele alırken dogmatik, felsefi ve tarihsel yaklaşımlar bulunduğunu açıklar. Ancak onun "doğal teoloji" anlayışı daha dardır. Folklorik açıdan ve doğal yetenekler yoluyla elde edilebilen tanrı ve tanrılar hakkındaki beşeri bilgiyi kasteder. Ona göre kendisinin de ait olduğu felsefi antropolojik alan Tanrı hakkında doğaya ait bir bilginin olup olmayacağını, eğer mümkünse hangi araçlarla bunun elde edilebileceğini, bir ilah inancının hangi zeminlerde olduğunu eğer bu inanç temize çıkarsa bu ilahın temel doğası ve sıfatlarının neler olduğunu ve onun genel olarak dünya ile özel olarak ise insanla olan ilişkisinin ne olduğunu açıklamaya çabalar²⁰.

Nitekim mukayeseli din tarihi ve din antropolojisinin kurucularından Frazer'in, normatif olmayan Din Bilimine (*Religionswissenschaft*) katkısı çok boyutludur. Frazer, anahatlarıyla kültürlerarası mukayese (Tylorcu antropolojik mukayese), folklor ve kadim geleneklerle mukayese bağlamında Yahudi- Hıristiyan gelenekleri araştırmaları, "ilkel zihin",

¹⁶ Ackerman, 3192- 3193.

¹⁷ Ackerman, 3192.

¹⁸ Capps, 74.

¹⁹ Mülller ve Tiele'in doğal teoloji anlayışı ve Dinler Tarihindeki yeri için Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İstanbul 2007, 19- 158.

²⁰ Frazer, *Belief in Immortality and the Worship of the Dead (1911-1913)*, London 1913, 34.

totem, tabu, mit ve gelişmeci kültürel evrim anlayışıyla işlemeye çalıştığı büyü- din- bilim safhaları gibi etnolojik konularda önemli çalışmalar yapmıştır.

a. Antropolojik (Kültürlerarası) Mukayese Anlayışı

Sömürgeci Büyük Britanya'nın kraliçe Victoria döneminin son yirmi yılında etkin olarak ortaya çıkan etkili antropologlarının sayesinde din bilimi önemli safhalar kaydetmişti. Anahatlarıyla "Victorian antropologlar" denen bu akademisyenler farklı yer ve zamanlardaki farklı kültürlerle ait sözde benzer adet ve görenekleri, kendi asli sosyal bağlamlarını en ufak bir şekilde dikkat etmeksizin bir araya getiriyorlardı²¹. Dahası bu antropologlar, ana hedef olarak ulusal, tarihsel ve coğrafi şartları "aşarak" sömürgeci anlayışa daha uygun olan "evrensel bir beşer dinî hayatı normu" oluşturmak istiyorlardı. Yani onlar için insanın tüm sosyal şartlardan ve kendi özel ve nispi teşekküllerinden bağımsız olan, insanın doğasına uygun, tek, eşit ve değişmeyen bir beşer din olgusu vardır ve antropoloji bunu araştırmalıdır. Bunun için öncelikle saf ve değişmemiş gördükleri ilkel insanlara ve onların doğal dünyalarına yöneldiler²².

Müller'in doğal manevi din algısına ve mukayeseli tarihsel din araştırmalarına karşı çıkan Frazer ise içinde bulunduğu dönemin temel yaklaşım tarz ve niyetlerinden farklı olarak kendi yöntemini tıpkı daha önce Robertson Smith gibi onlarca bilim adamının da mensup olduğu bu ekole hatta daha detaylı olarak "Cambridge mukayeseli din geleneği" olarak tanımlayıp kendini doğrudan kültürlerin "kaynaklarına" yönlendirdi²³. Rasyonalite tartışmalarını antropolojiye sokan²⁴ ve rasyonalist din tarihi anlayışıyla dinleri insanoğlunun *düşünce teorileri* olarak gören²⁵ Frazer'in yaklaşımı anahatlarıyla "tamamen kadim kültürlerle *yayılp* cemiyetleri (kadim Mısır, Babil, Sümer, Arabistan ve Yunan kültürleri, Güney Slavlar, Avusturalya ve Amerika yerlileri gibi) *oldukları yerlerde, de-*

²¹ Pals, 46.

²² Waardenburg, 318- 319.

²³ Frazer, *Folk- Lore in the Old Testament- Studies in Comparative Religion, Legend, and Law- Abridged Edition*, New York 1923, X.

²⁴ Stephen D. Glazier, "Introduction", *Anthropology of Religion A Handbook*, ed. Stephen D. Glazier, London 1999, 8.

²⁵ Frazer, *The Worship of Nature 1923-1925*, Glasgow 1928, 3.

ğerlerini azaltmadan ve doğalarını tüm saflıklarıyla incelemek ve tarihsel bağlamlarını mukayese etmektir²⁶.

Bu geleneklerin bağlamlarına ve zamanlarına "inerken" Frazer, etnolojik olmayan felsefe ve antropoloji gibi bilimlerin yanında edebiyat, tarih bilhassa arkeolojiye oldukça fazla ilgi duyduğundan seyahat yapmayı bilhassa Avrupa'daki kadim arkeolojik sitelerde amatörce dolaşmayı seven bir bilim adamı olarak İspanya'yı Yunanistan'ı bilhassa çok sevdiği İtalya'yı çok iyi tanıyordu. Zaten Güney Avrupa ülkelerine yaptığı bir gezi sırasında Cambridge'den bir meslektaşı ona Edward Burnett Tylor (1832- 1917)'un *Primitive Culture* (1871) adlı eserini okumasını tavsiye etti. Bu eseri okurken Frazer'in Tylor'un animizm fikrine ve bu fikrin "ilkel" düşüncedeki önemi hakkındaki yoğun ilgisinin iyice arttığı, yakın arkadaşı W. Robertson Smith'in teşvikleriyle iyice gelişip sonunda antropolojiye iyice kaydığı iddia edilir²⁷.

Tıpkı hocası Tylor gibi başlangıçta antropolojide "büyük" ve "küçük" dinler diye ayırma giden ama sonunda çok farklı sonuçlara ulaşan²⁸ Frazer, kendini rasyonalist din teorisyeni sayar ve din hakkında yapılacak her hangi bir izahın doğal, rasyonel ve sistematik olması gerektiğini savunur. Bu bakımdan ona göre söz gelişi Yahudilerin On Emre uymasını, Tanrı böyle emrettiği için değil, doğal izahları ve kabul edilir yönleri bulunduğu için ve diğer din mensuplarıyla mukayese edilebilir siyasi veya ideolojik tarafları bulunduğu için böyle olduğuna ikna olmuştur²⁹.

Buna bağlı olarak Frazer, antropolojik mukayese metodu olarak "özellikle kültürlerin birbirlerine sirayet ederek birbirine bağlı meydana gelme anlayışına karşı çıkmış, bunun yerine kültürler arasındaki benzerliklerin izahları olarak fenomenlerin birbirinden bağımsız neşet etmeleri" fikrini gönülden benimsemiş, buna ilave olarak Tylor'un antropolojiyi "temelde dinin (özellikle Hıristiyanlığın) modern cemiyetteki itibarını azaltan reform edici bilim" olarak anlamasını peşinen kabul etmişti. Böylece akademik açıdan Hume gibi deistlerden sonra Tylor da onun seküler

²⁶ Waardenburg, 318.

²⁷ Robert Fraser, *The Making of the Golden Bough: The Origins and Growth of an Argument*, New York 1990, 53- 69; Robert Alun Jones, "Robertson Smith and James Frazer on Religion Two Traditions in British Social Anthropology", *Functionalism Historicized: Essays on British Social Anthropology*, ed. George W. Stocking, II, Madison 1984, 31- 58.

²⁸ Ackerman, 230.

²⁹ Frazer, *Folk-Lore in the Old Testament*, 360- 363.

din anlayışında etkin oluyordu. Tylor'un Frazer'e bahsettiği en önemli metodolojik hediyelerin başında "ilkel" ile "kadim" terimlerini özdeş görmesiydi³⁰. Bundan dolayı onun mukayese metodundaki analitik anlayışının güçlü olması sebebiyle günümüzde hala en ikna edici ve en güçlü mukayeseli kültür araştırmalarının ustalarından biri olarak sayılması doğaldır³¹.

Bununla beraber Frazer, Tylor'dan farklı olarak "tarih" derken ilk önce öncelikli ilgi alanı olabilecek üç beşeri millet tarihini ve onların ilişkilerini anlar. Bunlar sırasıyla "Yunan tarihi", "İsrail tarihi" ve "Roma tarihi" ile bunların ilintisindeki diğer kavimlerin tarihleri. O, bilinen bu tarihlere ilave olarak yazma vesikası olmayan insanların tarihini de eklemeyi unutmaz³².

Böylece ona göre antropolojiye dair bilimsel bir araştırma, yığınlarca olgunun sistematik bir biçimde toplanmasını sonra mukayese edilip sınıflandırılmasını ve sonunda genel geçer bir teorinin kurulup etraflıca izah edilmesini içerir. Bunun için ise, ancak etnoloji ve antropoloji gibi yeni bilimlerin teorik ve pratik yardımlarına ihtiyaç vardır. Yani ona göre ancak bu tür bilimler sayesinde en mükemmel bir şekilde başarıya ulaşılabilir. Zira bu yeni ilimler, dünyadaki her kültürden davranış örneklerini (olaylar, paralellikler, değişmiş benzerlikler gibi) toplar ve ideal açıdan bir din teorisi olacak genişlikte bir çatı kurma amacındadırlar³³.

Frazer'in mukayeseli din çalışmalarına ilgisi en başından beri vardı. Nitekim o, *Golden Bough* adlı eserine, ilk baskısında "*mukayeseli bir din bilim araştırması (A Comparative Study of Religion)*" alt başlığını uygun görürken sonraki baskılarda ise "*büyük ve din hakkındaki bir araştırma (A Study in Magic and Religion)*" olarak alt başlığı isimlendirmeyi³⁴ uygun bulmuştu.

³⁰ George W. Stocking, *After Tylor: British Social Anthropology, 1888- 1951*, Madison 1995, 145.

³¹ I. C. Jarvie, *The Revolution in Anthropology*, London 1964, 5.

³² Frazer, *Folk- Lore in the Old Testament*, VII.

³³ Pals, 44.

³⁴ Frazer'in aslında bu geniş ve çok ciltli eserde zaman içinde pek çok önemli konuda görüş değiştirdiği söz gelişi mit olgusunun ve totemizmin özellikle can sıkıntısı halini aldığı eserin son baskılarında ise daha fazla etnoğrafik araştırmalara yöneldiği söylenir. Eserin üç edisyonundaki farklılıklar için; Ackerman, J. G. *Frazer*, 95- 100, 164- 179, 236- 257; Fraser, *The Making of th Golden Bough*, 117- 155, 156- 202.

İlkel toplumdan modern topluma kadar geçen kültürel dönemleri inceleme aracı olarak mukayese metodunu gördüğünden, Frazer'e göre bu mukayese biçimi öncelikle zihinseldir ve gerçekte insan vücudunun hayvansal hayatla ilgili daha düşük formlardan itibaren geçen evriminin izlerini sürer. Bu bakımdan o, tıpkı bedende olduğu gibi zihnin de mukayeseli anatomisi bulunduğu inanır³⁵. Zira ona göre normalde "zihin" denen şey, duyu fenomenlerine boyun eğmeyi reddetmesine rağmen duyuların ötesinde olan şeyleri arayan ve bu duyular aleminden daha gerçek olan olağanüstü şeylere merak salan bir yapıdadır. Hatta ona göre insan zihni, "bir büyücü" gibidir ve ruhların yardımıyla veya kasten bazı derin düşünceler yoluyla maddi evrendekileri bazen maddi olmayan bir tarzda algılamak ister. Söz gelişi rüyalar, bu türden şeyler olup uyku halinde olanlar ile hayat sarsan hülyalar arasındaki tek fark, ona göre ikincisinde bulunan daha büyük düzenlilik halidir³⁶.

Bu genel yapıtaşlarına sahip olan Frazer, arkadaşı Robertson Smith'e yazdığı bir mektupta kendi kültürlerarası mukayese anlayışını açıklarken "dinî inançların hakikat veya batıl oluş sorununu veyahut körü körüne dinî uygulamaların hikmet veya aptallıklarını sorgulamayı artık bir kenara bırakmayı, bunun yerine farklı ırklara ve çağlara ait dinleri "yan yana" incelemeyi zorunlu görür. Ona göre bunu başarınca özel birçok noktada dinlerin farklılaştığını görürken aynı zamanda aralarındaki çekimsel benzerliklerin fazla ve temel olduğunu ve bu bakımdan ancak birbirlerini karşılıklı olarak aydınlığa kavuşturduklarını ve izah edebildiklerini izlemek ve gözlemek mümkündür. Sonuçta ona göre böyle bir mukayese işi aynı zamanda önemli bir fayda olarak "belli bir ırka ait inancı ve o ırkın şartlarına uygun ritüelini açık ve mükemmel bir şekilde en detaylıca anlatmış olacaktır"³⁷.

Bu bakımdan Frazer verilerin bilinmeyen olanlarının içini, belli analogilerden yola çıkarak elde ettiği paralelliklere başvurarak dolduruyor ve daha fazla "bilinir hale" getiriyordu. Daha açık bir ifadeyle söylersek Frazer, kültürlerarası yapılacak detaylı bir mukayese yoluyla klasik Helenist zihin ile çağımızdaki "ilkellerin" zihinlerinin paylaştığı ve ortak olduğu pek çok fenomenin bulunduğu ortaya çıkacağını savunur.

³⁵ Frazer, *Folk-Lore in the Old Testament*.

³⁶ Frazer, *The Worship of Nature 1923-1925*, Glasgow 1928, 3-10.

³⁷ Frazer, *Gorgon's Head*, London 1927, 282.

Yine bu metot sayesinde Frazer, kadim Britanya Keltlerine ait ateş bayramıyla İskandinavlardaki benzerini mukayese etmeyi, hatta birbirleriyle rahatlıkla bağdaştırmayı gayet normal ve alabildiğine mümkün görebiliyordu. Onun başlangıçtaki çıkış noktası, birindeki uygulamalar ötekiyle benzerlik taşıyorsa bunun antropolojik mukayese için yeterli olmasıydı. Bu bakımdan ona göre Kuzey Avrupalılara ait ateş fenomeni yaz ortasında, Diana bayramında olduğu gibi Keltlerde ise ateş fenomeni ancak ilkbaharda veya sonbaharda meydana gelmesine rağmen her iki bölge için taşıdığı kültürel anlamlar önemliydi³⁸.

Aslında Golden Bough'un temel argümanı, metaforik bile olsa, "modern kültürün temel dayanaklarına bir nebze olsun mukayeseli bir katkı sağlayarak Helenistik dönemdeki bir ritüelin katılımcılarını çağımızdaki "ilkelerin" ritüelleriyle karşılaştırmaktı. Ancak gene de bu eserin temel fikirlerinden faydalanan pek çok eğitimli insan, bu argümanın kökeninin farkında bile değildir. Biz onu kısaca söylemeliyiz; bu eser, kadim kaynaklara göre Roma'nın dışında bir kasaba olan Aricia'ya klasik zamanlarda meydana gelmiş olan tedavi edici bir ritüele dayalı bir mücadelenin izah edilmesini gaye edinir. Şöyle ki Aricia civarındaki Nemi gölünün yanındaki koruluğunu muhafaza etmek üzere daima bir rahip durmakta ve kendi üstünlüğüne meydan okuyacak birine karşı tetikte beklemektedir. Yani kadim Roma geleneğine göre, eğer bir köle olur da bu rahibi öldürebilirse o zaman özgürlüğüne kavuşma hakkına sahip olurdu. Bir başka ifadeyle kendi efendisinin elinden kurtulup bu koruluğa ulaşmayı başaran herhangi bir kaçak köle, kendi özgürlüğünü kazanma ritüelini icra ediyordu. Böyle bir başarıda gene de rahibin rolünü gerektiren bir zorunluluk (yani onu öldürmek) ve başarısızlık anında karşılığında öldürülmek gibi bir başka zorunluluk bulunmaktaydı³⁹.

Bu kıssadan oldukça etkilenen ve onun bakış açısını bir tür "ilkel zihin" olarak gören Frazer'e göre bu mücadele aslında sadece o yere ait kültürü ve dini bilmekle anlaşılamayacak kadar karmaşıktır. Yani sadece klasik Yunan ve Roma medeniyetlerine ait tarihsel günlerden kalan "kanıtların (fenomenlerin) izini sürmekle bir yere varmak mümkün değildir. Bunun yerine bu mücadelenin temel unsurlarının diğer kültürlerle mu-

³⁸ Pals, 46.

³⁹ Frazer, *The New Golden Bough- A New Abridgement*, ed. Theodor H. Gaster, New York 1959, 3-5.

kayeseli olarak tahlil edilmesi ve diğer "ilkel" cemiyetlerin kıyaslanabilir davranış örneklerinden de deliller bulunması şarttır. Bunun için mukayeseli metodu benimseyen bir din bilimcinin yapabileceği şeylerden birisi de "en ilkel insanların folklor, efsane ve uygulamalarında söz konusu Roma efsanesiyle örtüşen her hangi kadim olay olup olmadığını araştırıp keşfetmek ve sonunda bu efsanenin ardında yatan ilkel fikirler sistemine nüfuz etmek olmalıdır⁴⁰. Zaten bizzat Frazer, *Golden Bough* adlı eserini tarih öncesi insanlığın zihnini keşfetmek üzere geriye doğru giden "bir keşif yolculuğu" olarak tanımlamaktadır⁴¹.

Bu metot sayesinde Frazer iddia etmektedir ki Roma koruluğunun muhafızı aslında ilkelerde bulunan rahip-kral figüründen başkası değildir ve literal açıdan toplumun refahının ete kemiğe bürünmüş hali olarak ayakta kalması ve ne pahasına olursa olsun en iyi durumda bulunması zorunlu olan bir şahıstır. Bu durum, bizi hem fiili hem de sembolik (mesela tabu, büyü, kurban, günah keçisi gibi) stratejiler tartışmasına götürmektedir. Bu rit yoluyla böyle bir cemiyette kral, her türlü zaafı ve ölümden korunmaktadır.

Yine bir başka şey de eserin tam kalbinde böylece kadim doğu Akdeniz dinlerine ait mit ve ritüeller karmaşıklığının geniş geniş tahlilleri bulunmasıdır. Öyle ki ona göre kadim kültürlerde her mit ve ritüel, aynı zamanda kaçınılmaz son olarak ölüm ve yeniden diriliş eylemine bürünür. Bunların ana temaları, mevsimler kavgalarda veya diğer bereket törenlerinde daima tekrarlanacakları sahneler konur. Bundan dolayı eserdeki ana ritler, Attis, Adonis, Osiris, Dionysos gibi ilahlarla bağlantılı anlatılır ve bunların tamamı aynı, her yerde gerçekleşebilen ve tekrarlanan nebati dramalardır⁴².

Bundan dolayı Nemi'deki korulukta aslında olup bitenler sadece bir bahane hükmünde olup ardında çok önemli bir olgu aramak gerekir. Bu da "ilkel zihnin" işlerini betimleyen kurallar oluşudur. Yine ona göre ilkel zihin aslında sadece bir tane değil iki tane farklı fikirler sistemi tarafından yönetilmektedir; bunların biri büyü ise öteki de dindir. Bu ikisini

⁴⁰ Frazer, *The Golden Bough- A Study in Magic and Religion*, New York 1924, 2- 3.

⁴¹ Frazer, *The Golden Bough*, 714.

⁴² Frazer, *The New Golden Bough- A New Abridgement*, 6- 7.

ve aralarındaki bağlantıyı anlamak ilkel zihnine girmeyi kolaylaştıran anahtarlar sayılır⁴³.

Zira Frazer, en erken dönemdeki insanların rasyonel söylemleri ve zihinsel örgüsülerinin mükemmelce oluşmuş olduğunu ama bizim zihin dünyamız için korkunç görünebilen bir çeşit fikirler sisteminde mutlu bir şekilde yaşadıklarını belirtir. Öyle ki ona göre bize barbarca gelen kimi "ilkel eylem" gene de kendi çağı için oldukça mantıklıydı. Söz gelişi birini öldürme fikri, onların gözünde, tüm kabilenin öldürülme riskinden daha iyiydi. Bu şekildeki bir zihin, doğal olarak, ona göre ancak evrimin yansıyan sesi olabilir ve bu yüzden şu şekilde yüksek sesle haykırılarak ortaya çıkıyordu; *Le roi est mort, vive le roi!* (kral öldü; yaşasın [yeni] kral!)⁴⁴. Zaten Frazer'e göre ilkel kültürlerde kral, hayat getiren kişi olarak aynı zamanda ritüel prosedürlerde kendi halkı lehine dramatik bir şekilde acı çekip amel eder. Söz gelişi kral, ritüel evlilik törenlerinde damat olarak veya periyodik ölüm ve dirilme işlerinde aktif icracı olarak vazife ediniyordu. Çünkü antik dönemdeki bu krallar, halk adına ortaya çıkmaktan ziyade onlarla beraber çalışmayı esas alıyorlardı⁴⁵.

Dolayısıyla denilebilir ki insanoğlu, bu evrim süreciyle öyle yavaş yavaş kendini geliştirip o zamana kadar olmayan mükemmellikte medenileşmiş topluluklar ortaya koydu ki kendi bilgi ve becerilerinin sınır ve boyutlarını genişleterek sonunda tedricen daha fazla dürüstlük, bilgi ve şefkat ölçülerine ulaşmayı başardı⁴⁶.

Ancak Frazer'e göre bu ilkel zihne giriş yapmak kolay olmadığından sadece "benzerlikler kuralına" göre bile olsa incelenmelidir. Mesela farklı cemiyetlerde benzer adetler ortaya çıkınca şu çıkarım mümkün olur; bu gibi benzer fenomenleri ifa eden insanların temel saıkları da benzerdir. Bunu ise Tylor gibilerin geliştirdikleri genel bir kabul görmüş fikir takip edecektir: insan ırkı ister fiziksel ister zihinsel olsun tek değişmeyen bir tarza göre hareket etmektedir. Bu sayede Frazer'a göre ilkel Aryan zihni, aslında modern Avrupalı çiftçilerin zihinlerine kadar genişleyip ulaşabilmiş olduğundan ve reçberlik dolayısıyla kırsal alan hala modern düşüncenin dokunamadığı zihinsel bir evreni paylaşabildiğinden

⁴³ Pals, 34.

⁴⁴ Frazer, *The Golden Bough*, 667.

⁴⁵ Frazer, *The New Golden Bough- A New Abridgement*, 7.

⁴⁶ Pals, 44- 45.

den, ilkel zihinsel işleyiş kurallarını gün yüzüne çıkarmak maksadıyla sözde modern ilkelerin (yani köylüler ve gelişmemiş kabilesel cemiyetlerin) davranışlarıyla kadim dünyanın tarihsel cemiyetlerinkilerini mukayese etmek daha uygun bir yöntem olacaktır⁴⁷.

Böylelikle anlaşılıyor ki mukayeseli çalışmalarında Frazer'in temel aldığı şey, klasik zihinsel epistemolojidir ve eldeki veriler yoluyla ilkelerin bu zihin kimyasını çözmeye çalışmaktır. Zira insan akli, yavaş yavaş gelişen bir tarzda şekillendiğinden ve bu gelişimin oluşum süreci insan tarafından da ölçülebildiğinden bu sürecin en ilk zamanlardan günümüze kadar kopmadan gelebilen "zincir" diye isimlendirilmesi mümkündür. Bundan dolayı o, en erken dönemlerin insanların şu anda gelişmiş olan karmaşık fikirleri bile "tohumlar halinde" taşıdıklarına kani olmuştu⁴⁸.

Neticede ona göre geleneksel inançların ileri sürdüğü ve dindarlarınca yaşanan temel akideleri köklerine incek ve onlar hakkında yanlış öğretilenleri sallayacak güçte olan antropolojik mukayeseli araştırmalar, ilkelerden günümüze kadar bütün inanç motiflerini, folklorik verileri, daha düşük vahşi kültürlerinden başlayarak farklı ırkların incelenmesini hedefler. Ancak ona göre kırsal ve vahşi kültür, modern çağda hızla ortadan kalkıp şekil değiştirdiğinden araştırmalar bu alan ortadan kalkmadan önce araştırmalar hızla bitirilmelidir⁴⁹.

b. Frazer'in Yahudi- Hıristiyan Geleneğinin Temellerini Sarsıcı Etnolojik Araştırmaları

Daha önce belirttiğimiz gibi dindar bir ailede büyümesine rağmen Frazer, akademik hayatının olgunlaştığı ilerideki yıllarında gittikçe Hıristiyanlıktan kopup daha sonra onu tamamen reddedecektir. Başlangıçta tıpkı yakın arkadaşı William Robertson Smith gibi Free Church üyesi olan Frazer, ilimdeki ilerleyişiyle beraber ailesinden gelen Kalvinist teolojii tamamen reddedecek ve Hıristiyanlık dahil tüm dinî sistemlere karşı ateist olarak –veya en azından bilinemezci (agnostik) kalarak- hayatını

⁴⁷ Ackerman, 3192.

⁴⁸ Walter H. Capps, "Sir James Frazer: Magic, Religion, and Science", *Religious Studies: The Making of A Discipline*, Minneapolis 1995, 71.

⁴⁹ Frazer, *The Belief in Immortality and the Worship of the Dead*, 30- 35.

sürdürecektir. Zira ona göre “din, bir beşer ilgisi olabilir ama bir akide asla olamaz⁵⁰.”

O, dinleri incelerken doğrudan yerel kültürel motiflerine önem verdiği için folklorlara özel ilgi duymuştu. Folklor konusunda bilhassa Alman antropolog Wilhelm Manhard’dan etkilendiği bilinen Frazer, ondan özellikle din tarihinin sadece mitolojiden faydalanmamasını aynı zamanda folklorlardan da istifade etmesi gerektiğini öğrenmişti⁵¹. Nitekim o, 1918 tarihli hacimli *Folk- Lore in the Old Testament- Studies in Comparative Religion, Legend and Law (Eski Ahit’te Folklor- Mukayeseli Din, Efsane ve Yasa Araştırmaları)* adını verdiği eserinde Golden Bough’a ilave olarak Yahudi kutsal kitaplarındaki belli başlı adet, gelenek, şeriat ve örf-lerini diğer dünya folklorlarıyla mukayeseye yoğunlaşmıştır.

Diğer geleneklerdeki benzerlikleri öne çıkararak incelemiş olduğu Eski Ahit konuları arasında sırasıyla insanın yaratılışı, insanın düşüşü, Habil- Kabil kıssası, Tufan, Babil Kulesi kıssası, Ahitleşme, Yakub’un ilk evlat olarak varisliği, Yusuf’un rüya tabirciliği, bebek Musa’nın Nil’de sepet içine konulması, İsrail’in yüksek yeri, Yahudi Şeriatının orijinal olup olmadığı, Yahudi ölüm törenleri, öküz kurbanı ritüeli ve altın çanlar sayılabilir.

Robertson Smith gibi Yahudiliğin daha çok folklorik yönlerine ilgi duyan Frazer, buna karşın Doğu Akdeniz havzasının ölen ve dirilen ilahlarını derinden araştırmasına rağmen belki hiçbir orijinalliği olmadığını düşündüğü İsa Mesih’in adını bir kez bile zikretmez. Dahası sadece yavaşça ve düşünerek okuyan bir okuyucu, çağdaş Hıristiyanlık ile pagan ritleri (ki ona göre bu ritler evren hakkındaki kusurlu ve hatalı belki irrasyonel bir anlayıştan doğmuşlardır) arasında ustaca ve gizlenmiş bir mukayeseye şahitlik edebilir. Zaten Frazer, “objektif” bilimsel mukayese metodunu benimsemiş bir akademisyen olarak antropolojiyi, “eskimiş bir yanlış anlama” ve “saflık ve hurafeler yumağı” şeklinde düşündüğü Hıristiyanlığı ortadan kaldıran güçlü bir silah olarak kullanmak istedi⁵². Zaten onun Hıristiyanlık’tan uzaklamasını şu sözlerinden anlıyoruz;

⁵⁰ Pals, 30.

⁵¹ Waardenburg, *Classical Approaches to the Study of Religion*, 13.

⁵² Ackerman, 3192.

“Ben bir hıristiyan değilim, aksine Hıristiyan dinini mutlak batıl bir gelenek olarak ret ve inkar ediyorum⁵³.

Öyle ki Hıristiyanlığa karşı bu ret ve inkar onun din araştırmalarında gelişmesine ve kendini sürekli yenilemesine götürecektir. Bu yaklaşımı sayesinde o, tıpkı Hume ve Tylor gibi Hıristiyanlığın değerini düşüren bir bilim adamı olarak tanınırken, Cherbury’li Herbert (ö. 1648), Jean Bodin (ö. 1596) ve Max Müller (ö. 1900) gibi insanlığa ait doğal din olgusunu savunanlardan olmayacaktır. Bunun yerine o, zamanla aşırı tenkitçi olacak ve olgun yaşlarından itibaren tam bir “din girişimcisi” haline gelecektir⁵⁴.

Böylece Frazer, Hıristiyanlığın eşsiz ve mükemmel bir tanrı planı olduğuna inanmaz ve diğerleriyle Hıristiyan motifler arasında keşfedilen pek çok analoginin aslında Hıristiyanlığın da tıpkı diğer gelenekler gibi genel dinlerine ait bir inanç sistemi olduğunu ispat edip eşsizliğini boşa çıkardığını açıklar. Üstelik ona göre bu tür mukayeseler, pagan dinlerin gerçekte nasıl Hıristiyanlaştırıldığını değil, aksine “pagan” “ilkel” ve “vahşi” geleneğin kendisi olan Hıristiyanlığın nasıl bütün yönleriyle objektif olarak ve bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığını bize yansıtır⁵⁵.

Bu anlayışta olan Frazer’in hıristiyan geleneğine yansıyan dinî fikir, motif, mit ve ritüelleri kasten işlediğini de anlıyoruz. Söz gelişi o, Roma ilahları Balder ve Virbius’un ölümü ve hayata geri gelmesinin Hıristiyan tarihindeki etkilerini yine Mitra dinine ait öğreti ve ritlerinin Hıristiyanlık ile benzerliklerini vurgularken, bu benzerliklerin başlangıçtan beri bilindiğini hatta antik dönemde kilise babaları tarafından “insanları batıl ve sinsî taklitler yoluyla ayartmaya çalışan şeytanın işi olarak” izah edildiklerini açıklar⁵⁶.

Dolayısıyla Frazer’in Hıristiyanlığın sahip olduklarının diğer geleneklerdeki benzerlerini arama faaliyeti onun eşsiz katkılarından birini oluşturmaktadır. Ona göre öteki dinlerde bu tür verilerin aynısı vardır. Söz gelişi Hindistan’daki insan-tanrı figürü Krişna bu tür benzerliktir.

⁵³ Frazer, *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies, and Other Pieces*, London 1935, 132.

⁵⁴ Stocking, 128; Strenski, 139.

⁵⁵ Stocking, 131.

⁵⁶ Frazer, *The Golden Bough*, 415.

Ona göre dünyada bu tür insan-tanrı örneklerinin bol olduğu Hindistan gibi bir başka yer yoktur⁵⁷.

Daha detaylı olarak söylemek gerekirse Hıristiyanlığın ete-kemiğe bürünmüş tanrı olarak eşsiz İsa figürüne bir kaç yönden acımasızca ve korkusuzca saldırır. Söz gelişi birinci olarak o, Hıristiyanların “tanrı- insan” fikrinin dinler tarihindeki en gelişmiş safha olarak ortaya çıktığına rahatça inandıklarını belki bunun Yahudilerde olmamasından böyle düşünülüyor ancak durumun hiç te böyle olmadığını iddia eder. İkincisi ona göre “insan-tanrı kavramı” yani bir insanın ilahi veya doğaüstü güçlerle donanması fikri, aslında ilahlar ile insanların hala aynı düzen ve sınıfta görüldüğü ve henüz her ikisinin de aşılmaz uçurumlarla bölünmediği en erken din tarihi safhasına ait ve Hıristiyanlığın “öz malı” değildir. Üçüncüsü Frazer’in ilkel zihinle ilgili araştırmalarının sonucuna göre bir tanrının, insan formunda ete-kemiğe bürünmesi fikri, bize tuhaf gelmesine rağmen, ilk dönem insan için asla irkiltici bir şey değildir. Zira bu devirlerdeki insan, tanrı- insan veya insan-tanrı mefhumları sayesinde, kendisi için mükemmel iyi bir inanca götürecektir, aynı doğaüstü güçlerle paylaştığı daha yüksek bir dereceyi hedeflemektedir. Bu yüzden önceleri büyü yoluyla basit bir ruh çağırıcı olan bu figür, zamanla bir hekim veya büyücü olmuş ve nihayet tam bir ilah ve kral olarak olgunlaşmıştır⁵⁸.

Buna ilave olarak Frazer, Hıristiyanlığın temel yapısını oluşturan diğer unsurların eşsizliğini de sorgular. Mesela o, İsa’nın babasız doğuşuyla ilgili Hıristiyan öğretilerini sorgular. O, açık bir şekilde bu konudaki Hıristiyan anlayışı, yeryüzündeki en ilkel kavim gördüğü Avusturalya Aremnte yerlilerinin “kadınların aslında ruhlardan tarafından hamile bırakıldıkları ve bu yüzden her doğumu bakire doğum kabul eden anlayışlarıyla” kıyaslar.

İsa Mesih’in haça gerilmesi, fidyeci aracılığı, kendini adayarak ölümü ve mucizevi dirilişi gibi temel fenomenlerin asla eşsiz olmadığını ve öteki dinlerdeki benzerleriyle mukayese edilebilir türden sıradan motifler olduğunun altını çizer. Onun bu konudaki etnolojik araştırmaları, İsa Mesih’in yaptığına ve yaşadığına sadece inanılan ve tarihselliği şüp-

⁵⁷ Frazer, *The Golden Bough*, 115.

⁵⁸ Frazer, *The Golden Bough*, 106.

heli standart Hıristiyan inançlarını en geniş haliyle diğer dinlerin ilahlarının "işleriyle" kıyaslamaktır⁵⁹.

c. İnsanlığın Gelişmeci Evriminin Safhaları; Büyü, Din ve Bilim Çağlar

Frazer'in yaşadığı dönemde egemen olan fikirler evrimci düşünce öncüllerine dayanan modellerle ilerleyerek gelişme anlayışını uygun araştırmalar ortaya koymaktı. Buradan hareketle Frazer (ve doğal olarak Tylor)'e göre eğer beşerin düşünce yapısı, doğrusal bir tarzda gelişmiş ise, o zaman büyüden dine, din yoluyla da pozitif bir bilime doğru değişmez ve tekdüze bir ilerleme anlayışı, makul bir betimleme yolu olarak görülecektir⁶⁰.

Ancak Frazer, Tylor'un sanayideki maddi ürünlerde olduğu kadar beşerin zihinsel ve manevi hayatında da evrimin bulunduğu iddiasını kabul ederken Tylor'a muhalefet ederek bu evrimin üç önemli safhadan geçtiğini savunur. Bunu düşünürken Frazer, gene de ilk önceleri "saf teorik bilimin" var olduğuna inanmış olan Tylor'un aksine kadim bir teknolojinin varlığından yanaydı. Buna Frazer "ilkel teknoloji"⁶¹ adını takmıştı. Onun nazarında ilkel teknoloji denen şey, aslında o dönemdeki büyüün ta kendisiydi. Zira büyü, kadim dünyada gündelik ve sıradan araçlardan başka vasıtalar yoluyla dünyada olan biten olayları kontrol etmeye yönelik icat edilmiş bir beşer mekanizmasıydı. Büyü sürecinde "tarih öncesi-nin" insanı, bir takım söz dizileriyle, muskalarla, şarkılarla veya ritüellerle dünyadaki değişimlere etki edebileceğini sanıyordu. Bunun için büyü esasında o, bir kuvvete yani yüz yüze kalmış olduğu tehlike ve zorluklara göğüs germesine yardımcı olacak bir güce inanmaya başladı. Ancak bu güç, fiziksel bir güçten farklı olmalıydı; zira büyü insanda geçmişten beri miras yoluyla elde edilen bir çeşit gizemli ve saklı kaynak oluyordu⁶².

⁵⁹ Strenski, 154- 159.

⁶⁰ Ackerman, "Frazer, James G." *Eyclopedia of Religion*, 3192.

⁶¹ Frazer, anlaşılan kendi dönemindeki teknik gelişmelerden etkilenmiş görünmektedir. Dikkatli bir okuyucu insanlardaki evrimci gelişmelerin her safhasını "teorik bilim" olarak gören Tylor'dan farklı olarak Frazer'in bu safhalara teknoloji demesini göz ardı edemez. Strenski, 143.

⁶² Frazer, *The Golden Bough*, 824.

Din ve büyü ilişkisini izah ederken Frazer, "din olgusunu, doğayı ve beşer hayatının gidişini yönetip kontrol ettiğine inanılan beşer üstü güçlerle uzlaşma veya onları yatıştırma olarak anlar"⁶³. O, bu bağlamda öncelikle birbirine zıt gördüğü büyü ile din arasındaki temel farklılıkları tanımlamak istedi. Buna göre büyü, mantıksal açıdan zihinsel çağrışım veya ilişkilerin sözde yorumuna dayanır. Buradaki faaliyet, fikirlerin zihindeki mevcut hal düzenini aslında o eşyanın doğal düzeni olarak algılamaktan ibarettir. Bunun için ise büyü "sempatik" formda olmak zorundadır. Zira ilkel zihne göre tabiat, ancak sempatik temaslarla yani "tesirlerle" işler. Bu noktada Frazer, "vahşiler" adını verdiği tarih öncesi insanların, büyü ile tabiatı zihinsel açıdan ortak ve bağdaşır bulunca yani onların sempatik olduğunu anlayınca artık onların fiziksel açıdan da yani dış alemde de birbirleriyle bağdaşır hale geleceklerini sandıklarını açıklar.

Bu sanıyı kendi yaşamlarında işlevsel kılmak için ise bazı dinamiklere ihtiyaç vardı. Söz gelişi büyüünün doğal kuvvetleri kullanmak ve kontrol altında tutmak için kullanıldığı ilkel toplumlarda ritüel, tören ve şarkılar daima yaygın olan yan unsurlardı. Ona göre öncelikle büyüünün dayandırıldığı düşünce prensipleri iyi şekilde analiz edilirse iki kısımda kendilerini ortaya koydukları görülür; birincisi "taklide dayalı ve kendisine benzeyene etki formunda" olurken ikincisi "bir zamanlar birbirleriyle temas içinde olan şeylerin daha sonra da birbirlerine etki etmeye devam etmesi fikrine" dayanır. Burada Frazer, bu büyü kategorilerinden birincisine "benzerlik kanunu" adını verirken ikincisine ise "temas" veya "bulaşma kanunu" ismini verir. Dolayısıyla birincisinde "benzer ancak kendine benzeyeni etkiler" prensibi, ikincisinde ise "bir parça ancak (simetrik) parçayı etkiler" prensibi bulunur. Bu isimlenmelerle Frazer, şu gerçeği aydınlatmak istiyordu; "büyücü, sadece bir şeyi taklit ederek arzuladığı herhangi bir etkiyi mutlak olarak ortaya çıkarabilir". Doğal olarak bu durum ancak birinci tür için geçerlidir. İkincisi için ise büyü, belli bir maddi objeyle büyü yapıyorsa o objeye büyü yapılacak kişinin daha önce bir temasta bulunmasını şart koşar. Frazer'e göre bu iki formdaki büyü için kadim kültürlerde sayısız örnekler mevcuttur. Söz gelişi sıradan Rus reçberler bile kuraklık zamanlarında bir elekten su dökerken, aslında filtreden geçip düşen suyun, bir şimşekle karışık yağmura ben-

⁶³ Frazer, *The Golden Bough*, 222.

zemesini hayal ederler. Bu tür bir su serpmeye gerçekte gökten yağmurun düşmesini "zorlamak" içindir. Yine bir başka kültürde mesela Afrika'da bir yerli, düşmanın tırnak ve saçlarıyla dekore edilmiş oyuncak bir bebeğin sözde kalbine iğne batırırken aslında temas yoluyla, yani bulaşıcı bir aktarımla, kurbanına ölüm getirmeyi hayal etmektedir. Böylece bu iki örnekteki sade zihinli "ilkeller", tabiatın temelde evrensel olan ve hiçbir yerde ve zamanda değişmeyen "taklit" ve "temas" gibi iki prensibe dayalı olarak uyumlu bir şekilde işlediğini anlamış görünmektedirler⁶⁴.

Frazer'e göre bu konuda örnekleri ve işlevselliğini çoğaltmak mümkündür; söz gelişi Hindistan'da Brahmin rahipler, sabahleyin güneşe kurban takdim ederken kesin olarak inanırlar ki güneş, bu ritüel olmazsa asla doğmaz. Yine kadim Mısır'da Firavun, güneşin yerdeki temsilcisi olarak rutin olarak tapınağa doğru vakarlı ve ağır seremonileri olan bir yolculuk düzenlemezse güneşin gündelik devinimini/yolculuğunu yapmayacağına inanır. Bu noktada o şu sonuca varır; kadim zihne göre büyüünün kendi doğal etkisi ancak uygun bir ritüel ve eylem ifa edildiği takdirde ortaya çıkar. Üstelik bu tür ritüellere yerleşen derin iman sayesinde aynı doğal ritler, ilkel insanlar için bir tür bilimi oluşturur ve doğal alem hakkında kesinlik sunarken aynı zamanda onun işlemlerini de kontrol etme imkanı bahşeder⁶⁵.

Böylece Frazer, büyüü "sırf bireysel bir menfaat aracı" olarak gören Tylor'un aksine onun etkili sosyo-kültürel gücüne işaret etmiş ve çalışmalarını büyü sanatına sahip insanların bu gücü kullanma biçimlerine odaklanmıştır. Bu sosyal güç, ona göre, kazara elde edilmeyen bir şey olup elde edene üstün bir itibar ve kudret kazandıran ve ancak bir takım tekniklerle usta hale gelen bir kazanım sayılır. Ona göre bu büyü gücü, belki günümüzdeki bilime benzese de gene de "sahte bir ilim" sayılmalıdır. Zira "ilkeller" kendi zamanlarında kolayca kandırılabilirken modernler artık gelişmiş zihinsel yetileri sayesinde asla büyü ile kandırılmazlar. Bu yüzden zaman içinde daha tenkitçi ve sağlıklı düşünür bir hale gelen insanlar, büyüünün tam olarak işe yaramadığını ve "deli saçması olduğunu" görmeye başlamışlardır. Frazer'e göre bu yanlışın farkına varma safhası, insanlığın düşünce gelişimi tarihindeki dönüm noktalarından biri-

⁶⁴ Frazer, *The Golden Bough*, 11-48.

⁶⁵ Pals, 35.

dir. Zira artık büyü, düşüğe geçmiş ve din, onun yerini doldurmaya başlamıştır⁶⁶.

Nitekim ona göre din eliyle ortaya çıkan bu gelişme safhasına, (dindar) insanlığın düşünce tarihinde "alçakgönüllülüğün doğuşu" adı verilebilir⁶⁷. Zaten Frazer, Tylor'a ait olan "tüm insanlar, evrimsel olarak benzer gelişme safhalarından geçmişlerdir" fikrine bütün kalbiyle katılıyordu. Daha açık bir ifadeyle o, diğer halklar eğer "ilkel" ise aslında bir zamanlar batıların da geçtiği bir dönemi şimdi yeni yaşıyorlar demektir. Bunu 19. asırdaki arkeolojik kazılarda bulunan tarihöncesi teknolojik araç gereçlerle günümüzün ilkellerinin araçları arasındaki benzerlikler ispatlamaktadır⁶⁸.

Bundan sonra ona göre din safhası, büyüün artık işe yaramadığı sonucunu çıkararak insanların ürünüdür. Zira bu safhada insanlar, tabiatı kontrol edecekleri ve onun vasıtasıyla tabiatın asla onlara galip gelemeceği yepyeni ve daha güçlü bir "teknolojiye" ihtiyaç duydular. Bir başka ifadeyle Frazer, tıpkı Tylor gibi evrimin ikinci safhasının geldiğini ve insanların ihtiyaç anında ruhlara, ilahlara veya ilaha yardım etmesi için başvurmaya başladığını, böylece dinin doğduğunu savunur. Zaten Frazer'in gözünde din, evrimci bir düzlemde, büyüden sonraki bir doğa olaylarının izah safhası olarak aynı zamanda bir sonraki süreçte bilimin devralacağı bir beşer alanı ifade etmektedir⁶⁹.

Ona göre din, büyüün gittiği yoldan daha farklı bir yöntem izler; söz gelişi din, büyüün temel prensiplerini ret ve inkarla işe başlar. Yani büyüün taklit ve temas gibi doğal iki prensibi yerine, doğal dünyanın ardındaki gerçek güçlerin "zatlara olan ilahlar" olduğunu ve doğaüstü gerçeklikler olduğunu iddia eder. Bu bulgulardan hareket eden Frazer, büyüün yerini alan dinin, öncelikle politeist formda olduğunu ileri sürer. Bu ortamda dindarlar, bu kez doğaya hakim olayları bu üstün güçler yoluyla kontrol etmek ve değiştirmek isterler. Bunun için artık büyü ritleri yerine yeni öğrendikleri dua ve yakarmalarla çok sevilen ilah veya ilahelere hitap ederler. Dua, şefaath ve benzeri diğer ritüeller, artık "yeni teknoloji" olmuştur ve bu teknolojinin etkisi, çok uzaklardan gelen güç

⁶⁶ Pals, 36.

⁶⁷ Jones, "Robertson Smith and James Frazer on Religion", 39.

⁶⁸ Stocking, 131- 132.

⁶⁹ Frazer, *The Golden Bough*, 824.

kaynakları olarak kendini gösterir. İbadet esnasında bu teknikleri kullanan dindar ise, başlangıçta sanki bir başka insanla ilişki içindeymiş gibi ilahlardan samimi bir şekilde yardım ister veya destek için yakarır veya hut intikam talep edip, onlara sevgi ve vefa gösterip daima itaat eder. Bu gibi eylemler dindar için hayati önemdedir; zira nihayetinde tabiatı kontrol edip değiştirebilen varlıklar, ilahların/ruhani varlıkların kendisidir ve onların öfkesi fırtınayı başlatabilirken, inayetleri ise hayatı koruyup kollayabilir. Sonuçta Frazer'e göre doğaüstü varlıklara inancın olduğu din safhasındaki her mekanda yani insanın dua ve ritüeller yoluyla onların yardımlarına sığındığı her yerde beşeri düşünce büyü dünyasından sıyrılıp kendini din alanına teslim eder. Ancak gene de bu yeni alanda eskisi gibi garanti yoktur. Zira din, insana büyüünün aksine bazen istediğini verirken bazen de hiç vermez⁷⁰.

Böylece Frazer, "din terimiyle, monoteist olmayan bir ortamda doğa kanunları ve insan hayatının kurallarını yönettiğine ve kontrol ettiğine inanılan insandan daha üstün güçlerin yatıştırılıp teskin edilmesini" anlar. Bu şekilde tanımlanan din ona göre teorik ve pratik olmak üzere iki unsurdan oluşur; "insandan üstün güçlere inanç" ve "onların teskin edilip memnun edilmesi çabası". Bu yüzden din olgusu, hem büyüye hem de bilime temelde hasım olarak durur⁷¹.

Frazer, dinin yeryüzünde sahne almasıyla birlikte cemiyet hayatında da buna bağlı olarak belli başlı bazı değişikliklerin ortaya çıktığını savunur. Yavaş yavaş, kadim zamana ait "büyücü kral figürü" yerini "yeni rahip kral figürüne" bırakır. Bu rahip kral, yeni dinî düşünce tipine uygun olarak kendi gücü ve otoritesini kullanan, özellikle ilahlarla veya daha sıklıkla bizzat kendi zatında tezahür eden "ilahlık kudretiyle" din çağına ait önemli bir varlık haline gelir. Gene de Frazer, büyüü krallıktan rahip krallığa geçişin keskin ve ani olup olmadığını bilmediği kanaatini taşır⁷².

Zaten Frazer, bize hatırlatır ki dini sisteme geçerken kültürler, tarih boyunca yavaş yavaş ve sıkça eşit olmayan bir biçimde evrim geçirirler. Ancak bu dinsel evrim, tek başına bir olayın evrimi değil aksine kültürlerin tedricen dönüşmesi sırasında büyü prensiplerinden ilahlar sis-

⁷⁰ Frazer, *The Golden Bough*, 50- 58.

⁷¹ Frazer, *The New Golden Bough- A New Abridgement*, 51.

⁷² Frazer, *The Golden Bough*, 83- 109.

temine doğru doğal süreçte ortaya çıkan ve artık ilkel kabilelerin bu iki sistemi birden birleştirmesiyle başlayan bir safhadır. Bu noktada insanlar, ilahlara inanmaya başlamasına rağmen, hala büyü için küçük de olsa mutlak bir yer ayırt etmişlerdir. Bu yüzden ilahlar üzerinde icra edilen büyüden faydalanıp onların beşer arzularını ve dualarına göre hareket etmelerini sağlamak istemişlerdir⁷³.

Frazer, din safhasında ilkel cemiyetin dinî hayatındaki kralın karizmasını irdelemeye devam eder; ona göre öncelikle birçok kabile cemiyet kendi kralını dinî anlamda ilah olarak düşünüp onun kudretini ve kabileyle olan ilişkisini büyüsel olarak algılıyordu. Bu kral, bir ilah olarak, aynı zamanda dünyanın tam merkezinde bulunurdu. Kralın sıradan sözleri bile kanun hükmündeydi ve zatından çıkan enerjiler, her yönü aydınlatığından yaptığı her eylem veya durumunda ortaya çıkacak her hangi bir değişiklik, tüm doğal düzen ve kabilesel hayatın dengesini etkilerdi. Bu bakımdan bazı Afrika yerlileri, kralın bedenindeki bir hareketlenmenin hava durumuna etki edebileceğini düşündüklerinden onun kendi evini keyfi olarak terk etmesine bile izin vermezlerdi. Yine antik dönemde İrlanda'da kralların gün doğumunda veya Çarşamba günlerinde şehirde bulunması veyahut Pazartesi günleri gemiye binmesi yasaklanmıştı. Zira aynı büyüsel tesirin, özel zamanlarda özel yerleri etkileyebileceği düşünülüyordu. Frazer buradan şu sonucu çıkarır; kralın taşıdığı büyüsel sorumluluk aynı zamanda onun etrafının neden tabularla kuşatıldığını da izah etmektedir. Çünkü bu tabular aynı zamanda kutsal yasaklar olarak ruhların hayat koruyucuları anlamına geliyordu. Bu yüzden bazı durumlarda kudreti başkasına geçmesin diye kralların belli kişi veya eşyaya dokunmasına izin verilmezken, bazı durumlarda ise bir takım kişiler tam tersine ona dokunmaktan kaçınırlardı. Frazer, son zamanlara kadar Japonya'da imparatorun zatının (*ilahi mikado*) büyüsel güçle dolu olduğuna inanıldığını, bu yüzden ayakların yerle temas etmemesine dikkat edildiğini aktarır⁷⁴.

Kraldaki bu karizmaya rağmen, Frazer iddia eder ki, bazı kabile kültürlerinde olumsuz bir bakışla krallar, "yaşlanırlar" ve "hastalanırlar". Bu durumda ilahi ruh, tüm kudretiyle yeni hükümdara geçsin diye kral, ri-

⁷³ Frazer, *The Golden Bough*, 334.

⁷⁴ Frazer, *The Golden Bough*, 168.

tüel olarak öldürülür⁷⁵. Belki biz modernler için bu durum acınacak bir eylem sayılabilirken, “ilkel” zihin için bu tür infazlar, gayr-i ahlaki bir zulüm işi sayılmaz; aksine kutsal eylem olarak kabul edilir ve büyüsel zaruretler taşımasına izin verilir. Ancak gene de bu ritüel formun, zaman içinde değiştiğine inanan Frazer, bir çok kralın artık idam edilme gibi kaçınılmaz sondan hoşnut olmadığından artık kendi yerine sıkça bir köle veya tutsak hatta hayvan veya bir erkek çocuğun kurban edilmesine izin verdi. Tam bu noktada Frazer, Yahudilerin Purim Bayramı ve Hıristiyanların Pesah günü İsa’nın haça gerilip öldürülmesine dair öğretiyi bu tür bir “yedekleme seremonisi” kategorisine sokar. Ona göre aynı düşüncenin devam sayılan her iki olay, aslında bir tür “sözde” kral kurbanını işlemekte ve ilahi hayat gücünün, büyüsel aktarım yoluyla korunması gibi ortak bir niyeti taşımaktadır⁷⁶.

Son safha olarak Frazer, dinden bilime geçiş dönemini görür; o, öncelikle bilimin ortaya çıkış gerekçesini, olayların ruhani gerçeklikleri veya ilahi varlıkların faaliyetlerine göre izahlarının artık din ortamında insanları tatmin etmemesine ve bunun neticesinde ortaya çıkan memnuniyetsizliğe bağlar. İnsanın psikik zihni, bu safhada daha da olgunlaşmış ve ilahların ve diğer ruhani varlıkların dualara yanıt vermediklerini, sunulan kurbanların beşerin proje ve ideallerini onaylamadığını artık kavramaya başlamıştır. Daha dikkatli hale gelen zihinler, evrenin gizemleri konusunda daha derin çözümler üretmeye girişerek dinin tabiatla ilgili verilerinin “yetersiz” olduğunu anlamıştır. Buna karşın dinden sonra gelen rasyonel unsurlarla donanmış bilini, doğadaki tüm olayların bir takım bireysel varlıkların arzu, istek, kapris veya tutkularıyla değil, mekanik bir şekilde işleyen değişmez kurallarla kendini belirler ve tanımlar⁷⁷.

Böylelikle yeni güç ve üretim kaynakları olarak ortaya çıkan modern bilim ve teknolojiye başvurmaya başlayan insan, telekomünikasyonun sağladığı yararlar veya tıptaki mucizeler gibi rasyonelliklerle donanmış bilimsel bir safhaya geçmiştir. Ona göre modern bilimsel safha, tam anlamıyla doğadaki düzenin dikkatli ampirik gözlemlere ve tam analizlere dayanarak sabitlendiğini öğretir. Bu bakımdan bilim, kendinden öncekilerin (yani büyü ve din safhalarının) yerini almaya layık ol-

⁷⁵ Frazer, *The Golden Bough*, 264- 283.

⁷⁶ Ackerman, *J. G. Frazer: His Life and Work*, 167- 169.

⁷⁷ Frazer, *The New Golden Bough- A New Abridgement*, 51.

muştur. Bu özelliğiyle modern teknolojik ve entelektüel girişimci ruhuyla bilim, doğanın sahte olmayan, aksine gerçek nitelikteki kanunlarını öğretmekte ve artık günümüzün rasyonelliği olarak bir takım mükemmel hipotezleri egemen kılmaktadır. Bir başka ifadeyle “günümüzün bilimi, ilkelerin hata yapmayan büyü anlayışına benzer” ve doğanın yepyeni bir izah tarzı halini almıştır⁷⁸.

Bizim, Frazer’in beşerin evrimci gelişim destanının büyüden din aracılığıyla bilim ve teknolojiye yönelmesini onun dünya görüşünde ve din araştırmalarındaki entelektüel motivasyonlarında aramız daha doğru olur. Aslında onun beşer evrimci gelişim derken sanat, müzik, sosyal kurumlar, ahlak gibi insan hayatının başka temel boyutlarını kasdetmeyip sadece din ve kültürle ilgilenmesi ilginçtir. Halbuki yakın arkadaş ve hocası William Robertson Smith, başkasını kendinden daha fazla düşünme ve cömertlik gibi ahlaki niteliklerin evrimin sonucu olduğuna inanıyordu⁷⁹.

Zaten Frazer, din yerine bilime sadık bir şekilde yönelirken A. Comt’un beşer tarihi felsefesini kültürel dünyaya uygulamak istemiş ve bunu “kozmetik bir vizyon” halinde insanlığın dinden bilime geçen yeni bir gelişme safhası olarak sistematize etmeye çalışmıştı. Dahası Frazer, bilim safhasını, dinle karakterize edilmeyen ama az da olsa büyüünün sürdüğü, körü körüne kanaatlerin olmadığı ama ebedi bir aydınlanmanın olduğu bir dünyada zihnin her türlü çetin ve dik kafalı sorgulamalarına yeterli yanıtların verildiği, buna karşın beşer kalplerinin huzur ve dinginlik duyduğu bir safha olarak betimler. Nitekim o, bizzat kendini temelde akla önem veren, üç boyutlu Newton dünyasında yaşayan ve ölen “XVIII. asrın akıl çağı insanı” olarak tanıtır⁸⁰.

d. Tabu ve Totem

Victoria dönemi İngiliz antropoloji ekolünün etkili isimlerinden biri olarak Frazer, Golden Bough’un 1911 yılında yayınladığı üçüncü basısında İkinci Bölümü tamamen toteme ayırdı⁸¹ ve bu bölüm sayesinde batı ilim dünyasında ilk kez Tabu terimini evrensel dinî bir kategori ola-

⁷⁸ Frazer, *The Golden Bough*, 712.

⁷⁹ Strenski, 145.

⁸⁰ Downie, *James George Frazer: The Portrait of a Scholar*, London 1940, 16- 55.

⁸¹ Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion – Part II- Taboo and the Perils of the Soul*, London- New York 1911, 145- 213.

rak kullandı. Ona göre tabu, kelime olarak kutsal ve kutsallığın ilkel dindarlar tarafından tecrübe edilmesindeki olumsuz ve yasaklayıcı (haram kılıcı) boyutu göstermektedir. O bu yönde söz konusu bölümde pek çok kabile ve millet arasındaki çok çarpıcı tabu örnekleri vermektedir.

Burada Frazer, tabuyu ele alırken özetle üç temel noktaya işaret eder; a. Tabu, daima formel bir ritüel veya sosyal bir yasaklama aracı değildir. O aynı zamanda saf psikolojik mekruhluk durumunu yansıtırken aynı zamanda huşu duygusuna kapılanların “kendini sakındırma ifadesi” olarak da anlaşılabilir. Buradan dolayı “bir ilkel”, bir başka kişiyi veya şeyi tabu sayarken, bunu huşu ile ama otomatik bir kavrama yoluyla meşru bir yasak olarak yapar. b. Yine Frazer’in örneklerini ciddi olarak incelediğimizde tabular ile sıradan kaçınmalar arasında dikkatli bir ayırımın yapıldığını görürüz. Zira insanların, sıradan pek çok şeyden (mesela ateş gibi) *numen dünyasına* yönelik bir huşu sebebiyle değil doğuştan gelen bir tedbirle kaçındıkları açıktır. c. Son olarak Frazer, tabuları tasnif ederken sırf pratik yararlarına dikkat ederek onları kategorize etmiştir. Ona göre tabular, öncelikle süjenin yararına dayatılan tabular ile objenin yararına dayatılan tabular olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. Bazı durumlarda ona göre insanlar veya eşyalar tabu kılınırken asıl amaç, “profanla” temas ederek onların kalıtım yoluyla elde edilen niteliklerinin bozulmasının önüne geçmektir. Diğer durumlarda ise amaç, insanların potansiyel açıdan zararlı olduğuna inanılan başka kişi veya eşyaya bulaşmasını önlemektir. Bu bakımdan belli bazı hayvanların tüketilmesini önlemede veya belli günlerde seyahatten kaçınmaktaki asıl hedef, bulaşıcı oluşun tesirlerinden uzak durmaktır. Bu bakımdan tabu, ona göre bir tür “karantina eylemidir”. Ancak gene de Yahudilerde olduğu gibi “kutsalın en kutsalı bölümüne” girmenin yasaklanması veya ibadet esnasında kirli elbiseler giyilmesi gibi eylemler aslında ilahî olanın bozulmasının ve öte aleme ait olanın fani aleme ait bir kirlenmeyle kirletilmesinin önüne geçmektir⁸².

Toteme gelince; ona göre bu bir hayvan, bir bitki veya başka bir doğa fenomeni olabilirken aslında karakteri açısından ilkeldeki klanın hayatına ve atalara bağımlılıkta ortaklık da kurabilir. Bu terim de tabu gibi İngiliz Antropoloji Ekolü’nün antropoloji bilimine kazandırdığı te-

⁸² Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion – Part II- Taboo and the Perils of the Soul*, 214.

rimlerdendir. Bu konuda da kafa yoran Frazer, *Totemism and Exogamy* (1910) adlı üç ciltlik eserinde totemi, öncelikle klanda meydana gelen dış evlenmenin büyüsel kurumuna bağlar ve onu ilkelerde ortaya çıkan çok klanlı çoğulcu yapıya kavuşma aracı olarak görür. O, örnek olarak bu şekilde Amerikan yerlilerine ait yaklaşık 40 kadar dış evlenen totem klan ismi sayar. Bu klanlar, isimlerini genelde bir hayvan adından alır. Bir totem-klanla ait olan üyeler, aynı totemin diğer başka şahıslarıyla da yakın ve sıcak bağlarla bağlanırlar⁸³. Dahası ona göre “ilkellere ait bir sakrament” ve “samimi bir rit” olarak kabul edilmesi gereken totem, sıradan bir hayvanın öldürülmesi ve yenmesi hatta kutsal bir hayvanın öldürülmesi olabilir⁸⁴. Buna karşın Baganda yerlileri için ise tam tersi bir durum söz konusudur; totem olan hayvanlar, kutsaldır ve ne öldürülür ne de tahrip edilebilirler. Başka insanlar bunları öldürüp tahrip edebilirler ama bunu yaparken bu toteme üye olanları incitmemeleri gerekir⁸⁵.

Neticede Frazer, totemizmin, bir din veya dinin kaynağı olamayacağını ancak uygun bir takım fikirler dizisine sahip “sosyolojik bir sistem” olarak kabul edilmesi gerektiğini kanıtlamıştır. Dahası o, yukarıda da değindiğiniz gibi bütün bu totemistik halk inançları arasından geçerek dinin öncesinde olan bir şeye, yani büyüye ulaşmayı başarmış biridir⁸⁶.

Sonuç

Comte ve Vico’yu izleyerek beşerin tarihsel dönüm noktalarını rasyonalist bir etnolojiyle ele almak isteyen, evrimci gelişmeye inanan ilk dönem din antropolojisinin kurucularından James George Frazer’e göre “ilkel” insan için büyü ve onu takip eden din, iki çok önemli girişim aracı olup aynı zamanda insanlığın en erken dönemlerinden beri var olan unsurlardır. İlkel insanlar, içinde yaşadıkları alemini önce anlamaya sonra değiştirmeye çabaladılar. Bu çabaların en başında büyü vardı. Büyünün işe yaramadığını anlayacak zihinsel yapı ve teknolojiye sahip olan insanlık, dünyayı algılama araçlarını değiştirip geliştirmiş ve bu sefer din olgusuna yönelmişti. Ancak nispeten çok sonraki safhaya ait olan dinin yeterli olmadığı bir zihinsel olgunluktaki insanlık için günümüzde artık

⁸³ Frazer, *Totemism and Exogamy*, London 1910, III, 40- 47.

⁸⁴ Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion – Part I- The Magic Art and The Evolutin of Kings*, London 1951, VII- XXVII.

⁸⁵ Frazer, *Totemism and Exogamy*, London 1910, II, 472- 473.

⁸⁶ Waardenburg, 270.

modern teknolojik ve entelektüel bilim vardır. Bu bakımdan “büyü”-“din”-“bilim” üçlemesi ona göre sırasıyla insanlığın zihinsel evriminin safhalarını yansıtır. Zaten ona göre dinler, insanların “düşünce teorileridir”.

Günümüzde din bilimcileri Frazer’i daha yüksek bir saygıyla anarlar. Zira tarafsız ve objektif din araştırmalarında en büyük örnek kalıpları sağlayan mukayeseli metot, tarih metodunu geleneksel yöntemi kabul eden Dinler Tarihi gibi bilimler için en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Söz gelişi Max Müller (1823- 1900)’in kutsal kitapları ve filoloji esas alan mukayesesine ilave olarak Frazer’in de ilkel dünyadan günümüze kadar halk inançlarını mukayese anlayışının bilhassa “insanlığın psişik birliği” ve “rasyonelliğin karşıtı olarak hurafelik” gibi konulara özgün katkıları olmuştur. Buna ilave olarak Frazer, Hıristiyanlığın temel fenomenlerinin (onun tabiriyle “motiflerin”) sanıldığı kadar “eşsiz ve orijinal olmadığını” aksine insanlıkta zaten var olan ve zihinsel evrimin ürünü olan olgular olarak eskilerle mukayeseleri yapıldığında “sıradan” ve “mutlak batıl veriler” olduğunu hatta-tarafsız ve objektif din bilimcisinin diliyle söylersek- onların “eskimiş bir yanlış anlama” ve “saflık ve hurafeler yumaağı” olduğunu delilleriyle kanıtlamaya çalışmıştır.

Neticede Frazer’e göre beşerin bir tür düşünce teorisi kabul ettiği din olgusunu antropolojik açıdan incelemek ve onu “eğitilmiş” bir okuyucuya uygun bir düşünce alanı olarak sunmak ve geleneklerdeki hiçbir detayı atlamadan mukayese etmek gerekir. Böyle yaparak onu normatif ve tekeli teolojinin elinden kurtarıp gerçek sahibine yani “antropolojiye ait kılmak” daha doğru bir çabadır.

Bu bilimsel öneri ve gayretleriyle Frazer, beşere ait “gizemli geçmiş”, modern zihinlerin anlaması için oldukça kolaylaştıran ve din bilimcisinin kendi kültürü başta olmak üzere kültürlerle aşına olmasını isteyen bir bilim adamı olarak görülecektir. Zaten bilhassa totem ve tabu konusundaki görüşleriyle Freud’u etkileyen Frazer’i Malinowski’den itibaren modern antropoloji, eğitimde her ne kadar “klasik” kalsa da antropolojinin genel geçer konularını batılı entelektüel, edebi, dinî ve yeni dinsel söylemlerine sokarak etkili ve öncü olan bir antropolog olarak daima hatırlayacaktır.